

Arhiivraamatukogu lugemissaal

1924. a osteti Arhiivraamatukogule oma maja, mis on ehitatud 1894. a Tartu Ülikooli arhitekti Reinhold Guleke projekti järgi

Arhiivraamatukogu kui eesti trükiste arhiiv

MERIKE KIIPUS JA HEINO RÄIM

Vanemate eesti trükiste arhiivi ülesannet täidab Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu. Eesti Rahva Muuseumi ja tema keskraamatukogu asutamisega 1909. aastal algas rahvusliku Arhiivraamatukogu (nimi 1919. aastast) järjepidev tegevus. ERMi põhikirja järgi pidi muuseum asutama täieliku keskraamatukogu. Muuseumi tegevliikmete esimesel koosolekul 14. aprillil otsustati, et raamatukogu ülesandeks on Eesti Üliõpilaste Seltsi loodud eestikeelse ja eestlastesse puutuva keskraamatukogu korraldamine ja jätkamine. Teatavasti täitis EÜSi raamatukogu eesotsas Oskar Kallasega kuni 1909. aastani eesti rahvusraamatukogu ülesandeid. Arhiivraamatukogu pidi sisaldama a) eestikeelsete, b) võõrkeelsete, meie maa elusse puutuvate, c) eestlaste kirjutatud, d) Baltimaal trükitud raamatute ja teiste trükiteode kogu ("Juhatuskiri korjajatele", 1913). Seega hakkas Arhiivraamatukogu täitma teadusliku rahvusraamatukogu funktsioone ning täidab neid sisuliselt senini.

Vanimaid eesti trükiseid olid sihikindlalt kogunud juba J. H. Rosenplänter, Õpetatud Eesti Selts, Eesti Kirjameeste Selts ja Eesti Üliõpilaste Selts, kelle kogud on tänapäeval osa Arhiivraamatukogu varadest. AR tegevuse algaastail saadi trükiseid tsensuriarhiividelt, trükikodadelt,

kirjastajatelt, toimetustelt, teistelt raamatukogudelt ja organisatsioonidelt ning rohkesti üksikisikutelt. Esimene suurem annetus (üle 10 000 köite) saadi EÜSilt juba 1910. aastal. Järgmine suurem kogu (6000 raamatut) toodi Peterburi Keiserlikust Avalikust Raamatukogust 1916. aastal. Samal aastal saadi H. Laakmanni trükikojalt 4000 raamatut. 1917. aastal kinkis V. Reimani perekond ligi 2000 köidet ning Eesti Kirjanduse Seltsilt saadi 1000 köidet. Komplekteerimine toimus ühiskondlikel alustel ja eelkõige ERMi juhatuse esimehe O. Kallase initsiatiivil. Esimene palgaline raamatukoguhoidja võeti ametisse alles 1917. aastal.

Kogude komplekteerimise on hiljem taganud valitsuste sundeksemplarimäärused (alates 1918. aastast), ostusummad, kogumistöö, annetused ning vahetus. Läbi aegade on suuremateks ostudeks olnud T. Mutsu 9425-köiteline laenuraamatukogu (1924) ja J. Ploompuu 2078-köiteline kogu (1925).

Arhiivraamatukogu on olnud ainus Eesti teadusraamatukogu, kes on pidevalt kogunud, säilitanud ja teinud uuri- jatele kättesaadavaks eestikeelset trükisõna ning muukeelset eestlastega seotud kirjandust. Samas on Arhiivraamatukogu kaasajal ainus teadusraamatukogu, kellel puuduvad komplekteerimissummad ning raamatukogu tegevus terviku-

na on programmi "Eesti keel ja rahvuskultuur" alaprojekt – Arhiivraamatukogul puudub oma kindel elarve.

Arhiivraamatukogu andmete baasil on koostatud viimastel aastatel kõige täielikumad eestikeelsete raamatute nimestikud (1525–1917) ning eesti- ja võõrkeelse perioodika nimestikud. Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia seerias (väljaandja Eesti Akadeemiline Raamatukogu, toimetaja Endel Annus) on seni ilmunud: "Eestikeelne raamat 1901–1917" (1993), "Eestikeelne raamat 1851–1900" (1995), "Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940" (1993). 2000. aastal peaks ilmuma "Eestikeelne raamat 1525–1850" ja 2001. aastal "Eestikeelne perioodika 1766–1940". Arhiivraamatukogu töötajad on osalenud kõigi nimetatud väljaannete ettevalmistamisel.

Tänavusel Eesti Raamatu Aastal on Arhiivraamatukogul täita vastutusrikas roll. 23. aprillil avatud "Eesti Raamatu Suurnäitusele" koostati väljapanek kõige vanematest eesti raamatutest (1525–1857), lisaks veel stendimaterjal ning eri vitriinid sama perioodi kalendri- ja aabitsatest. Augusti alguseks koostatakse Eesti Kirjandusmuuseumi saalis näitus varasematest raamatuaastatest, mis jääb avatuks aasta lõpuni. 25. oktoobril korraldab AR traditsioonilise Oskar Kallase päeva ehk Eesti raamatuteaduse XVIII konverentsi.

Arhiivraamatukogus säilitatavad trükised (ligi 750 000) on jaotatud nelja eri ossa.

Eesti raamat (ca 50%) on nimetuste arvult suurim. Selles eraldatakse arhiiveksemplarid (kasutatakse ainult dubleti puudumisel teadustöö otstarbeks) ja dubletid. Kogu niisugune jaotus viidi läbi Richard Antiku (Arhiivraamatukogu juhataja 1927–1942) ettepanekul juba 1928. aastal. Eesti raamatu fond sisaldab üle 98% vanematest (kuni 1917. aastani ilmunud) raamatutest ning enam-vähem kõik raamatud ja brošüürid alates 1918. aastast. Kogu sisaldab kirjandust kõikidelt aladelt. Haruldastest trükistest mainigem esimest tervikuna säilinud eestikeelset raamatut – H. Stahli käsiraamatu "Hand- und Hausbuches Für die Pfarherren, und Hausväter Ehnstnischen Fürstenthumbs..." esimest osa (1632). Fondis

on olemas esimesed eesti keele grammatikad: H. Stahl "Anführung zu der Esthnischen Sprach" (1637), J. Gutsclaff "Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam" (1648), H. Göseken "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" (1660), J. Hornung "Grammatica Esthonica" (1693) jt. Esimestest juturaamatutest on esindatud Fr. G. Arveliuse "Üks Kauris Jutto- ja Öppetusse-Ramat" (1782). Stahli ja Gutsclaffi grammatikad ning Arveliuse juturaamat on ainukesed eksemplarid Eestis. Ainu-eksemplarina on siin esimene meditsiiniliste nõuannetega P. E. Wilde "Arsti ramat" (1771), esimene Tartu-eestikeelne põllumajanduslik raamat "Aija-Kalender kummast kik Kärnerit woiwa öppida mis tö egga kuu ajal sünnip tehha" (1796). Rohkem on säilinud esimest Tartu-eestikeelset kooli lugemisraamatut G. G. Marpurgi "Weikenne oppetusse nink lugemisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis" (1805). Arvukalt on kogutud eestikeelseid kalendreid (alates 1732), aabitsaid (alates 1777), kirikukäsiraamatuid, jutluseraamatuid, lauluraamatuid, Uue Testamendi ja Piibli erinevaid trükke, õpikuid, teatmekirjandust, ilukirjandust jne.

Baltica trükised (ca 30%) tähendavad võõrkeelset kirjandust, mis on Eestis ilmunud või seotud otsesemalt eestlastega. Väljaspool Eestis ilmunust on fondi koondatud Eestit ja Baltimaid käsitlevad trükised, soomeugri rahvaste kohta käiv kirjandus, eestlaste kirjutatu ning eesti kirjanike teoste tõlked teistesse keeltesse. Trükiseid on saksa, soome, vene, poola, rootsi, inglise, ladina, ungari, prantsuse, esperanto jt keeltes. Baltica kogu vanem osa pakub rikkalikku uurimisainestikku ajaloo, folkloristika, etnoloogia, kirjandus- ja keeleteaduse, geograafia, õigusteaduse ja majanduse alalt. Baltica kirjanduse kogu on hinnatud üheks ainulaadsemaks Eestis.

Baltica fondi harulduste hulka kuuluvad kindlasti Eesti- ja Liivimaa kroonikad (B. Rusow 1578 ja 1584, Chr. Kelch 1695, H. Lettland 1740 jt). Reisikirjeldustest on haruldasim Elzevieri trükikoja sari "Respublica", milles on esindatud neli elseviiri aastaist 1627, 1631, 1633 ja 1670. Reisikirjeldustest on kogu vanimaks väljaandeks 1567. aastal ilmunud

"Moscouiter wunderbare Historien" (Fr. Sigmund Herberstein jt). Fondi vanimaks trükiseks on "Petri Criniti commentariorum de Honesta Disciplina" (1543).

Periodika (ca 15%) jaguneb eesti- ja võõrkeelseks ajakirjanduseks. See on mahult suurim osa, ainulaadseim ja kõige kasutatavam. Eestikeelse ajakirjanduse fondis on säilinud ligi 96% ilmunud ajalehtedest, ajakirjadest, ajalehelisadest ja väikelehtedest. Eestikeelse ajakirjanduse vanem osa (1766–1940) on jagatud arhiiv- ja kasutuskoguks. Fondis on esindatud esimene ajakiri Lühhike õppetus (1766). Esimesest ajalehest Tartu maa rahwa Näddali-Leht (1806) on 10 numbri fotokoopiaid. Arhiivraamatukogus on olemas täielikud aastakäigud ajalehtedest Marahva Näddala-Leht, Perno Postimees, Postimees, Eesti Postimees, Olevik, Sakala, Valgus jne. Ka enamik ajakirjade aastakäikudest on sellest fondist leitavad. Võõrkeelse ajakirjanduse fond sisaldab Eestis ilmunud muukeelseid ajalehti ja ajakirju ning samuti väljaspool Eestit trükitud periodikat. Nimetada võiks selliseid ajalehti nagu Dörptsche Zeitung, Neue Dörptsche Zeitung, Revalsche Zeitung, Rigasche Zeitung, St. Petersburgische Zeitung jne. Ajakirjadest on tähelepanuväärsed Inland, Virittäjä (olemas kõik 100 aastakäiku), Valvoja, Folklore Fellows Communications jt. Nii eesti- kui ka võõrkeelse ajakirjanduse fond on Eestis üks täielikumaid.

Erikogude (ca 5%) hulgas on mitmeid erililmelisi personaalkogusid. Arhiivraamatukogu hoitakse nimeliste memoriaalkogudena J. Aaviku, B. Alveri – M. Lepiku, P. Ariste, H. Dresdeni, M. J. Eiseni, J. Hurda, K. Irdi, A. Kallase, J. Kanguri, E. Kippeli, L. Koidula, F. Kuhlbari, O. Kursi, V. Kõressaare, O. Loo-ritsa, K. Menningu, G. Permjakovi, V. Reimani, J. Roosi, I. Severjanini, K. E. Söödi, J. Sütiste, L. Toomi, P. Vallaku, H. Viirsalu ja H. Visnapuu isiklikke raamatukogusid.

Erikogude hulka võib arvata ka väikestruktureid (peamiselt 1–4 lk): talletamisele kuuluvad üleskutsed, aruanded, lendlehed, kuulutused, sõiduplaanid, teatri- ja kontserdikavad, postkaardid, kutsed jne.

Õpetatud Eesti Seltsi kalendrikogus on kalendreid alates 1731. aastast.

Lydia Koidulale kuulunud raamatuid (217 eks) hoitakse erikoguna alates aastast 1958.

Osa 1950. a raamatukogule üle antud ÕESI võõrkeelse kirjanduse kogust.

Erikogude alla kuulub ka kaardikogu (5000 kaarti), mis sisaldab geograafilisi kaarte, atlasi ja linnade plaane. Kogutud on nii Eesti kui ka teiste Baltimaade kaarte, samuti vanemaid Venemaa ja Euroopa kaarte. Vanimaks Eestiala kaardiks on Johannes Portantiuse Liivimaa kaart (1573).

Kõik eelpool iseloomustatud kogud täienevad aasta-aastalt nii jooksva kirjandusega kui ka järelkomplekteerimise teel, sama nimetust võetakse arvele kuni kolm eksemplari. Annetuste ülejäägid paigutatakse reservfondi.

Arhiivraamatukogus on läbi aegade pööratud kesksel tähelepanu trükiste säilitamisele, nende kaitsele vee-, tule- ja saastumisohtude eest, soojuse, niiskuse ja valguse kahjustava toime vastu. 1894. aastal ehitatud ja 1924. aastal ostetud maja vanimale osale on tehtud kaks juurdeehitust (valminud 1962, 1996) nii tööruumideks kui ka hoidlateks.

Lähtudes trükiste iseloomust, vanusest ja mahtude sobivusest on paigutus aja jooksul kindlaks kujunenud. R. Antiku soovitusel võeti

1928. aastal kasutusele formaadilis-järjenumbriiline süsteem, mis kehtib tänaseni. Eestikeelseid raamatuid tähistatakse ladina tähtedega A, B, C, D, E ning võõrkeelseid rooma numbritega I, II, III, IV, V. (Ajakirjanduse järjestamine on mõnevõrra erinev: jälgitakse formaati, alfabeeti ning kronoloogiat). Hoidlates on trükised suuruse järgi nii, nagu need on raamatukokku sisse tulnud. See aitab ruumi kokku hoida ja kõiteid paremini puhastada. Riiulid ja kapid on tellitavate vahedega, varasemad puidust, hilisemad metallist.

Eesti raamatu ja perioodika vanem osa paikneb traditsiooniliselt vana maja heade säilimistingimustega väikestes keldrihoidlates. Vanem *baltica* trükis on vana maja teisel korrusel. Selles hoidlas on erilised rippriiulid, mis kinnituvad aampalkide külge.

Uuema eesti raamatu arhiivieksemplarid on vanas majas, aga sama aja dubletid ja uuem perioodika on viimase juurdeehituse avarates hoidlates. Uutes hoiuruumides on suurem osa erikogudest.

On selge, et fondide otstarbekas paigutus on tähtis trükiste säilitamiseks. Ometigi on Arhiivraamatukogu rikkalikus varamus hulgaliselt restaureerimist vajavaid köiteid. Viimasel aastatel on erinevate fondide toetusel jätkatud vanema eesti ja *baltica* trükise restaureerimist. Lisaks on Eesti Kirjandusmuuseumis vanema eestikeelse trükise säilitamiseks alustatud ajalehtede mikrofilmimist Euroopa Liidus kehtiva standardi järgi. Mikrofilmimine on eeltöoks digitaliseerimisele ja materjali kandmisele CD-Romile. UNESCO kultuuripärandi programmi "Memory of the World" raames viidi 1999. aastal edukalt läbi eesti raamatufondi säilimist fikseeriv uurimus "Thule". Saadud tulemusi on võimalik kasutada nii edasistes rahvusvahelistes uuringutes kui ka oma maja fondihoidlate hoiutingimuste optimeerimisel.

Arhiivraamatukogus tuuakse uurijatele soovitud materjalid lugemissaali, trükiseid välja ei laenutata. Arhitekt R. von Guleke kujundatud rikkalike laekaunistustega ja vana kroonlühtriga peosaal võib mõjuda soodsalt igale külastajale, haritud maailma suhted Arhiivraamatukoguga ongi heatahtlikud.

Eesti raamatu dublettide kogu vana maja teisel korrusel.
Fotod Alar Madisson

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafia osakonna töötajad.
Esimene rida vasakult: Virve Adamson, Helje Laas ja Ülle Tamm;
teine rida: Viivika Reimand, Heino Räim ja Merike Kiipus

MERIKE KIIPUS

Ari juhataja
alates 1999. a.
Tegeleb eesti
ajakirjanduse
analüütilise
retrospektiivse üldise
bibliograafia
koostamisega

HEINO RÄIM

Ari vanemraamatu-
koguhooldja.
Töötab Arhiivraamatu-
kogus alates 1968. a.
Uurimisteema: vanem
eesti raamat;
osaleb retrospektiivse
rahvusbibliograafia
ühisprojektides